

FAO Voluntary Guidelines for Securing Sustainable Small-Scale Fisheries in the Context of Food Security & Poverty Eradication

MFANTSE

TECHNICAL SERVICES
FOR COMMUNITY DEVELOPMENT

MBUBUDO

NNAM EDWUMAKUW NKAKRABA A ETSIM HO AHOFAMA AKWANKYERE WO EDZIBAN HO BAMBO NA OHIA NE NTUTUI.

Dem ahofama akwankyerε wε nnam edwumakuw nkakraba a etsim wε edziban ho bambo na dε ohia n’ase ne ntui yi (SSF Guildlines) edziban na kuadwuma nkabɔmukuw a wɔwɔ aman nkabɔmukuw (FAO) susui na wɔgyee to mu paa ho tam dε amanaman akadze wε Esusow – Aketseaba, afe Mpem-ebien nye du-anan mu (2014).

Dza ɔyε soronko koraa wɔ “SSF Guildlines” ho nye dε ɔbɔbɔ adze osiandε abakɔsem tsentsen bi a ɔkyere aperdzi a nna afarfo wɔ nnam edwuma nkakraba dzii wɔ wiadze n’afanandze nyinara ntsi wɔtotɔ serae ama woehu hɔn gynabew na dwumadzi wɔ nnam edwumayε no wɔ hɔn aman mu.

Ɔwɔ mu dε wiadze nyina mu no, dεm nnam edwumakuw nkakraba yi a ɔbɔ nam sikasem ntotoe ho kyedɔm, naaso woeyi hɔn tokyen na mpɛn pii no wɔkasa tsia hɔn wɔ nnam edwuma n’abaefor nhyehyεε mu. Mpo wɔ dεm nkasa-tsia ne nyina ekyir no, dεm edwumakuw yi da ho gyina ne nan do yie wɔ aman pii mu.

Ɔnam mfe pii a wɔdze eyi dεm nnam edwumakuw yi akwa ntsi, wɔ aman pii mu no, nnam edwumakuw nkakraba yi a wɔwɔ nkurow do no tum yi nnam pii naaso hɔn ho kyer hɔn papanara osiandε woeyi hɔn akwa na wɔagye hɔn fahodzi efi hɔn nsamu wɔ sikasem na amambra mpontu mu.

Nnam edwumakuw nkakraba a etsim (SSF Guidelines) nhyehyεε yi, edziban na kuadwuma nkabɔmukuw esi dεm nhyehyεε yi pi wɔ aman a kuw yi wɔ hɔ biara na aber kor noara so ɔyε kwan a wɔrefa do a nnam edwumakuw nkakraba besan esi kwan mu wɔ mpontu vna ne ntotoe ho.

Nnam edwumayεfo amanaman mboayε kuw (ICSF) dzii nkurow nkabɔmukuw (CSO) kan wɔ nhyehyεε a ɔbema dεm nhyehyεε ayε nhyehyεε a obiara dze no ho behyε mu. Nokwasem nye dε edziban na kuadwuma nkabɔmukuw (FAO/UN) ato dεm nhyehyεε yi dzin ama Onua Chandrika Sharma a nna ɔyε ɔkyerεwfo Panyin ma ICSF a odzii adɔntsen wɔ nnam edwumakuw nkakraba hɔn fahodzi wɔ wiadze fananadze nyina.

Onua baa yi hweer ne nkwa ber a nna ɔtse Malaysifo hɔn wimuhyen a wɔfre no MH 370 rokɔ Mongolia akayε FAO nhyiamu dze ahwehwe mboa wɔ nhyehyεε ne ngyetomu wɔ Ebɔw mfe mpem ebien nye du-anan mu. (2014)

Dεm nhyehyεε yinom bor nsensin a wɔakyekyε ama etsir nsem beyε du-ebiasa. Dεm nkrataa yinom yε nhyehyεε ne mbubudo. Owura John Kurien a ɔyε ICSF ne kɔfabae yεε

dɛm nhyehyɛɛ yi maa ICSF, ɔyɛ nyimpa a ɔayɛ edwuma bɛyɛ mfe eduanan wɔ nnam edwumakuw nkakraba wɔ nkurow pii a wɔwɔ wiadze tsitsir wɔ Kerala a ɔwɔ India.

NYIENYIM

Wɔyɛɛ nnam edwumakuw nkakraba nhyehyɛɛ anaa akwankyerɛ dɛ wɔdze reboa mfe apem ɔhaakron eduokron enum (1995) nnam anamontu nhyehyɛɛ. Ɔyɛ nhyehyɛɛ a ɔhwɛ nnam edwumakuw nkakraba na dwumadzi biara a mbanyimfo na mbasiafo dzi wɔ kuw yi mu.

Nnam edwumakuw nkakraba boa wɔ nnam a yɛkyer wɔ wiadze na ɔsan so ma edwuma ɔha nkyekyɛmu eduokron wɔ wiadze nnam na nnam edwumayɛfo mu. Nnam edwumakuw nkakraba na nkurow a wɔyɛ nnam edwuma wɔ mu gyina ndamyɛ ahorow do kitsa su bi a ɔyɛ soronko koraa a ɔnam bea a wɔwɔ no do no ntsi. Mɛn pii no wɔyɛ ebusua ndwuma a woetsintsim wɔ nkuraase.

Wɔmmfa hɔn nnyɛ hwee anaa woeyi hɔn tokyen na ohia boboroo mmpa nnam edwumakuw nkakraba ho koraa. Nnam edwumakuw nkakraba ne ahobambɔ na ne nyin wɔ adze nyina mu hyia akotorka beberee.

Dɛm akwankyerɛ anaa nhyehyɛɛ yi nam ebisa ebisa na dwumadzi ahorow a wɔyɛ no soronko do bɔbɔ adze. Aber biara wotu mpon na wɔtsiatsia amanaman nyimpa fahodzi anaman mu.

1. BOTAE

Botae a osi nnam edwumakuw nkakraba hɔn enyi do wɔ SSF nhyehyɛɛ mu nye dɛ ɔbɛma;

- ❖ Wiadze edziban ahobambɔ akɔ sor.
- ❖ Ne mboae etu mpon wɔ sikasɛm na wiadze yi ne daakye dwumadzi mu.
- ❖ Ne mboae akɔ sor yie wɔ nnam edwumayɛfo abrabɔ mu na dɛ nkorɔfo bɔkɔ do dze nnam no ho adze biara edzi dwuma akyɛr.

Wɔ dɛm kwan yi do no, ɔwɔ dɛ nnam edwumakuw nkakraba ne nhyehyɛɛ tum ma adasa ntsetsee anaa nwomasua wɔ ne dwumadzi, mboae na ne nhyehyɛɛ a wɔdze egu akwan nyina mu no ho.

Dem botae yi botum aba mu a gyede ogyina nyimpa fahodzi mpontu mu. Nkurow a nnam edwumakuw nkakraba wo mu no, owo de woma hon tum anaa ahoozen wo ber a woma kwan ma woka adwen-ntoatoa dwumadzi biara mu na wogyetum de asodzi da hon do de wobohwe ma wodze nnam ho adze biara edzi dwuma akyer. Dem nhyehyee yi dze biara edzi dwuma akyer. Dem nhyehyee yi dze n'eyiwa etsim aman a afei na worotu mpon no do na ehiadze na ndzenoa a otwar de ekuwekuw a woeyi hon tokyen wo nnam edwumakuw nkakraba nkuraase no nya.

2. SU NA NGYINADO

SSF nhyehyee yinom nyina ye etuhoakye edwuma na woye no wiadze nyina wo aber a wodze enyiwa etsim aman a worotu mpon do. Tsirmupow nye de dwumadzi no bekada nnam dwumadzi ahorow nyinara a woye no wo nsu mu na asaase do nsu-nam edwuma do. Wodze nhyehyee yi ma mpanyimfo na edwuma ahorow bi tse de aman, INGOs, CSOs, NGOs, skuul ahorow na ankorankor ndwuma ahorow. Wogye nnam edwumakuw nkakraba hon dwumadzi ahorow to mu na wohu so de wonnyi nhwedo nhyehyee biara ma no.

Owo de aman ahorow nam ahyemu-dwumadzi na kwan a no mu da ho do kyere de eben nnam edwumakuw nkakraba na oye nnam edwumakuw kakraba ma hon, wo ber a wobefa SSF nhyehyee yi do na wokyere nyimpakuw a woye mberew osiande dem nyimpa yinom na SSF nhyehyee ye hon dze.

Owo de dem nhyehyee yi wokyere mu na wodze dzi dwuma wo oman no ne mbra nhyehyee na dwumadzi mu.

3. AKWANKYERE NHYEHYEE

SSF nhyehyee gyina akwankyer nhyehyee ahorow duebiosa do. Dem nhyehyee yinom gyina amanandze nyimpa fahodzi ho nhyehyee pa a okyer bea a owo de woyi nnam na mpontu dwumadzi a obekyer, wo ber a worohwe hon a woye mberew na woeyi hon tokyen no na hia ohia de woboa ma mpontu ba edziban dodow a nyimpa hia mu. Dza wohye dem akwankere nhyehyee ase nye:

- ❖ Nyimpa n'akwangya na obu
- ❖ Obu a wodze ma amambra
- ❖ Wonnnye nhwehweenyim
- ❖ Mbanyimfo na mbasiafo hon pepyere na atsen tsenenee

- ❖ Atsen tsenenee na pɛpɛryɛ
- ❖ Nhyiamu na ahohyɛmu – dwumadzi
- ❖ Mbra dwumadzi
- ❖ Enyimdahɔ dwumadzi
- ❖ Nkontaabu
- ❖ Sikasɛm na atsenae ho nhyehyɛɛ
- ❖ Baakoyɛ na nkabɔmu akwan
- ❖ Atsenae asodzi
- ❖ Nhwehwɛmu, atsenae na sikasɛm ne ngyinae

4. NKITSAHODZI A ƆDA AMANANDZE AKADZE NTAMU

Ɔwɔ dɛ wɔkyerɛ SSF nhyehyɛɛ no mu na wɔdze dzi dwuma wɔ ber a hɔn werɛ rimmfir ɔman n'akwamgya na nhyɛ na amanandze mbra a wɔnam mantɔw na amanandze akadze do dze ahofama etuhoakyɛ dze yɛ anaa dze dzi dwuma.

Wɔnam dɛm SSF nhyehyɛɛ yi do botum akyerɛ nsesa a ohia na wɔahyɛ nkuran wɔ mbra fofor anaa mboae mbra ne ntsintsimii ho. Mbom wɔnhyɛ no nsew dɛ SSF nhyehyɛɛ ne akenkan ronko ntsia akwangya anaa nhyɛ biara a ɔman biara wɔdɛ odzi do wɔ amanandze mbra no mu no do.

5. AMAMBU NHYEHYɛɛ Wɔ NNAM EDWUMAKUW NKAKRABA MU NA AKADZE HO ABRABɔ .

A. AMAMBU HO NHYEHYɛɛ PAPA

Akadze ho amambu pa gyina dza sikasɛm dze aba na amambra mpontu na nyimpa akwangya a ɔwɔ nnam edwumakuw nkakraba nkuraase do. SSF nkuraase wɔdɛ wonya bambɔ, pɛpɛryɛ na amambra nhyehyɛɛ pa akwangya wɔ nnam akadze ho, mbea a nnam wɔ asaase a ɔbɛn na kwaa ho. Ɔwɔ dɛ enyiwa kɔ mbasiafo akwangya ho. Mbra kwan do akwangya nyina ɔwɔ dɛ wɔhwehwɛ, wɔkurenkye na wɔdze obu ma hɔn. Iyi no ɔwɔ dɛ wɔfa mbra kwan do yi ohia, nkanka wɔdze kusum na ɔpɛ akwangya wɔ nsu ho akadze na nsaase-wuranom na nyimpakuw nkakraba. Beebi a wɔdze mbra nhyehyɛɛ ama mbasiafo akwangya mu no, ɔwɔ dɛ wɔgyetomu yie wɔ kusum banodzi nhyehyɛɛ mu. Dwumadzi a ɔwɔ dɛ nnam edwumakuw nkakraba na nkuraasefo dzi dɛ wɔbɛgye biribi, abɔ biribi ho ban, esie biribi na dɛ wɔbɔbɔmu atoto nkuraase na mpoano atsenae no, ɔwɔ dɛ wɔhu. Beebi a ɔman no na ɔhwɛ nsaase na nsu akadze do no, ɔwɔ dɛ mber dodow a wɔdze hwɛ dɛm ndzɛmba do no wɔhyehyɛ to hɔ wɔ ber a wɔdze sikasɛm ho nhyehyɛɛ na atsenae ho

botae akɔ adwendwen mu, tsitsir de nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba wɔ mu bɔbɔmu dze akadze no edzi dwuma na wɔahwe do yie.

Wɔdze ɔpe kwan too ho maa nnam edwumakuw nkakraba no de wotum yi nam wɔ ɔman no esu mu no, ye nhyehyee a wɔdze hyee ndzeyee ho mbra no mu maa mbea a ɔwɔ de woyi nnam nyina (Article 6.18). Iyi ne ntowdo kyere de, ɔwɔ de ɔman no ye nhyehyee dze dzi dwuma bi tse de wobeyi mbea soronko bi dze esi ho ama nnam ne yi. Ansaana ntseasee beye edwuma ma wɔagye nhyehyee no atomu no, ɔwɔ de nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba wɔ mu no beebiara wɔbeka de ɔye hon dze no ɔwɔ de wɔgye to mu yie.

Binom etu ahye mbea pii a ɔye nnam edwumakuw nkakraba dze no do a odze ɔham na atsetsee nam. ɔman wɔ de ɔbɔ nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba wɔ mu no ho ban na wɔboa hon sen de wɔbegyaa hon ma binom aseɛ hon fahodzi akwangya nhyehyee a ɔwɔ nsaase no ho. Wɔ ber a wɔreye dwuamdzi kese bi dze, ɔwɔ de ɔman na hon a wɔka ho nhyia mu fa adwen dzi dwuma soronko a ɔbenya kwan aboa nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba.

Akasakasa a ɔba akwangya a wɔdze hwe nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba wɔ mu no, ɔwɔ de ɔman no hwe siesie ntsemara wɔ kwan a ɔnnye kaw na oye do wɔ nsiesie kwan do, bambɔ na wobotua biribi ho kaw ɔwɔ de wɔhye mu dzen yie.

Asaase yi do ndzɛmba a wɔsɛe anaa nkabɔmu atsetsee a no mu ye dzen a ɔrokɔ sor no aka nkuraase nnam edwumakuw nkakraba no so. ɔwɔ de ɔman no fa kwan biara a obotum do dze enya kwan wɔ kusum apoye nsaase na nsaase a wɔwɔ mpoano, wɔ ber a wɔdze bɔkɔ adwendwen mu de wɔbɛma nnam yi akadze etsim yie. Wɔ dem kwan yi do no, ɔwɔ de wɔdze ndzɛmba gu akwan mu de wɔbɔboa nkuraase a wɔsɛɛ nyimpa akwangya ho nhyehyee na wɔdze aboa ma hon abraɔ etu mpon wɔ ber a wɔrenngu mbasiafo enyim-tsia wɔ banodzi nhyehyee mu.

B. AKADZE HO NHYEHYEE A OGYINA

ɔsan enyidzi a wɔdze ama nnam edwumakuw nkakraba no ntsi, ɔwɔ de wɔddze nhyehyee a ɔbɔboa ma wɔdze nnam akadze esie na wɔdze edzi dwuma akyer gu kwan mu. Akwangya nye asodzi nam.

Amambu mu akwangya gyina yie wɔ ber a adwen nyina gyina akadze ne nsie na dwuma a wɔdze bedzi do.

Ɔwɔ dɛ nnam edwumakuw dze nnam-kyer dwumadzi a ɔmmfa ɔhaw beberee mbre atsenae na nnam ahorow no dzi dwuma. Ohia dɛ ɔman no bɔboa edwuma no ma wɔdze akadze ho nhyehyee asodzi ato hɔn do.

Ɔse dɛ ɔman no dze nkuraase no nhye ndwen ho, apam na akadze ho nhyehyee dwumadzi mu ama aboa mbasiafo na hɔn a wɔye mberew hɔn nkitsahodzi. Wɔ abɔdze mbra mu no, ɔwɔ dɛ ɔman no boa tu ndzɛmba ho nhyehyee mpon.

Ɔwɔ dɛ ɔman no tum dze nhyehyee a ɔbɔboa etu nhwe do na nhyedo mpon (MCS) a ɔye nnam edwumakuw nkakraba dze. Ɔwɔ dɛ ɔman no dze si n'enyiwa do dɛ obesi nkrum esiw na oeyi dwumadzi a ɔmmboa nnam ho edwuma na ɔwɔ dɛ nnam edwumakuw nkakraba so tum boa MCS nhyehyee na wɔdze nsem a ohia ma mpanyimfo ma wɔdze ye nhyehyee mapa. Ɔwɔ dɛ amanaman no tum kyerɛ ma no mu da hɔ yie, dwumadzi na asodzi a ɔwɔ dɛ wɔka bɔmu dze ye nhyehyee a ɔbɔboa mbra akwan no.

Ɔwɔ dɛ nnam edwumakuw nkakraba nya nhyeaneanmu wɔ nkuraase a wɔfata na ɔman yi ekuwekuw a wɔawedar nnam edwuma ho ama wɔdze hɔn ho ahye adwenkyere nhyehyee ne nyee mu. Dɛ bema nkabɔmu adwen nhyehyee edzi mu no, ɔwɔ dɛ amanaman na nnam edwumakuw nkakraba nyina tum boa mbasiafo na mbanyimfo a wɔkyer nnam, hɔn a wɔdzi dwuma wɔ ansaana wɔbɛkyer nnam na ber a wɔakyer nnam ewiei ama woetum wɔdze hɔn adwenkyere, nyimdzee na ehiadze ato gua.

6. ATSENAE NE MPONTU, EDWUMAYE NA EDWUMA A NO HO TSEW

Ɔwɔ dɛ obiara fa kwan kese bi do ma nnam edwumakuw nkakraba hɔn mpontu na nhyehyee. Ɔwɔ dɛ amanaman tu mpon dɛ wɔdze sika behye apɔwmudzen mu, nwomasua mu, akenkan mu na abae for mfi mu na nsaano-dwuma enyitew mu. Amanaman no twar dɛ wotu atsenae-bambɔ nhyehyee mpon ma nnam edwumayefo nyina wɔ mpontu nyina mu. Amanaman wɔ dɛ wɔboa nhyehyee a wɔboa sika-sie, bosabɔ na asetsena mu bambɔ tsitsir wɔ ber a ɔwɔ dɛ mbasiafo ba som yi mu.

Ɔwɔ dɛ obiara hu nnam edwumakuw nkakraba hɔn dwuma-son a osi hɔn enyi do nkanka wɔ sikasem na enyitew dwumadzi mu.

Amanaman wɔ dɛ wotu edwuma a ho tsew ho mpon ma obiara.

Aman nyina wɔwɔ ho kwan dɛ wobotum ama obiara akɔ do ehu akwangya a ɔwɔ hɔ ma nnam edwumakuw nkakraba na nnam ho edwumayefo nyina etu mpon akɔ mpenpen do a ɔbema asetsena etu mpon ara yie.

Amanaman no wɔ ho kwan de wɔboa nkabɔmu, ɔnnɛ nhwehwɛ-enyim na sikasɛm ho nhyehyɛɛ mapa a ɔbɔboa edwumayɛfo nyina ama woetum enya mfaso a odzi mu wɔ hɔn berɛ ho, sika a wɔdzehyɛɛ edwuma no mu na nhyehyɛɛ ho. Sɛ akwan afofor bi so wɔ ho a wobotum afa do akyerɛ ma amanfoe so etum ayɛ dze enya mfaso a wotum ada no edzi. Ɔwɔ de aban tum dze nhyehyɛɛ bi gu kwan mu a ɔbɔboa ma nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba ahorow wɔ mu no botum ayɛ nnam edwuma biara a ɔka nnam edwuma no ho.

Batatu yɛ adze bi a ɔnnɛ koraa wɔ abrabɔ mu dɛm ntsi ɔwɔ de aban tum hwehwɛ na ɔboa siw ano, siantsir nnam edwumayɛfo tu bata fi ɔman kor do ba fofor do. Ɔyɛ aban asodzii de ɔbɔhwɛ asɔw dɛm ndzɛmba yinom ano; edwumayɛ apɔmudzen, bambɔ, edwuma mu nhyehyɛɛ a ɔmmfa kwan mu. Ɔyɛ asodzi ma aban no de ɔbɔbɔ no ho mbɔdzen eyi nhyɛ edwumayɛfo na kaw apam a ɔwɔ hɔ no fi hɔ koraa.

Ɔwɔ de aban no tum buebue skuul ahorow pii, nwomasua osian mbofra hɔn mpontu na daakye nwomasua ntsi. Ɔwɔ de obiara hu de nsu do na asaase-nsu apoyɛ ho bambɔ ye dzen papanara na ndzɛmba pii wotum ma dɛm ɔhaw no ba.

Bambɔ na edwumayɛ ho apɔmudzen ho nhyehyɛɛ ɔwɔ hɔ ma nnam edwumakuw nkakraba a ɔwɔ de wɔdze ka ɔdodow nhyehyɛɛ a ɔwɔ nnam edwuma no ho.

Wɔ ber a atsetsee anaa ɔhaw bi a no mu ye dzen asɔr etsia nnam edwumakuw nkakraba mu edwumayɛfo no, ɔwɔ de aban sɔr bɔ nyimpa akwangya na obu ho ban.

7. DZA ƆSOMBO HO NHYEHYɛɛ, WɔAKYER NNAM EWIEI NA EGUADZI

Dwumadzi pɔtsee a nnam edwumakuw nkakraba dzi wɔ ber a woebu ndɔbaa anaa wɔakyer nnam ewiei no, ɔwɔ de obiara hyɛ ne nsew yie.

Ɔwɔ de aban tum boa wɔ sika a wɔdze hyɛ edwuma ahorow mu na ntesetsee mpontu dwumadzi ahorow nyina mu. Kusum nkabɔmukuw biara, nnam edwuma na nnam edwumayɛfo biara ɔwɔ de wɔgye to mu.

Ɔwɔ de wɔhwehwɛ akwan siw kaw anaa nnam nsɛɛ a ɔba wɔ ber a woeyi nnam no ewie no na wotum ma nnam som bo kɛsɛ.

Ɔyɛ aban n'asodzii de ɔbɔhwɛ etu pɛpɛryɛ na ɔnnɛ nhwehwɛ-enyim wɔ nnam edwumakuw nkakraba eguadzi mu wɔ nkuraase, ɔman mu, mantɔw mu na amamandze guamu.

Ɔnnye dɛ nnam amanandze eguadzi ne mpontu ko tsia nyimpakuw so a nnam no mu ndzenoa no hia hɔn apɔwmudzen no.

Ndzenoa ofi amanandze eguadzi mu ba no, ɔwɔ dɛ wɔkyɛ no pɛpɛɛɛɛ na nnam ho nhyehyɛɛ a odzi mu wɔ dɛ wɔdze gu akwan mu ama oesiw kwan dɛ eguadzi no mu ngyimado bi amma ɔammfa nnam ho akadze enndzi dwuma a ɔbɔbor hɔn ahɔɔzen do.

Atsenae, asetsena na dza ɔkeka ho twar dɛ wɔdze ka nhyehyɛɛ ahorow ho ɔbɔko etsia amanandze ne nsunsuan do ɔbɛka atsenae, amambra, edziban ho bambɔ na nnam edwumakuw nkakraba abrabɔ no ɔwɔ dɛ wosiwb ano kwan pɛpɛɛɛɛɛ.

Ɔyɛ aban no n'asodzii dɛ ɔdze nsem a ho hia bɛma nnam edwumakuw nkakraba wɔ ne mber mu wɔ ber mfom biara remmba.

8. MBASIAFO NA MBAMYIMFO PɛPɛRYɛ

Ɔwɔ dɛ mbasiafo na mbanyimfo pɛpɛryɛ ho mpontu nhyehyɛɛ no wɔdze ka nnam edwumakuw nkakraba hɔn nhyehyɛɛ nyina ho.

Ɔwɔ dɛ aban no gye hɔn nhyehyɛɛ nyina to mu tsitsir dza a hyɛ amanandze mbra ase ɔfa no nyimpa akwangya ho na wɔdze hɔn akadze no dzi dwuma tsitsir wɔ mbasiafo afa mu no ho.

Nhyehyɛɛ ahorow a wɔdze bɔko etsia dza ɔko tsia mbasiafo nyina ɔwɔ dɛ wɔdze gu akwan mu.

Mbasiafo na mbanyimfo pɛpɛryɛ ho nhyehyɛɛ na mbra wɔ dɛ ye edwuma na wɔsesa dza ɔnye dɛm botae yi nnsaa.

Nkontaabu ho nhyehyɛɛ a ɔbɔboa ma yeta mpon wɔ mbra, nhyehyɛɛ na nyɛɛ biara wɔ mbasiafo hɔn gyimabew na yeenya mbasiafo na mbanyimfo pɛpɛryɛ no otwar dɛ wɔdze gu kwan mu. Abaɛfor mfir papa a wɔbɔboa mbayiafo hɔn edwumaye mu twar dɛ ɔba.

9. ATOYENKYEM HO HU NA WIMU NSESAE

De roko etsia wimu nsesae no hia mprenpren na botae anamontu. Owɔ de wɔdze enyiwa tsim nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba yinom bi wɔ hɔ a tsitsir wɔdan anaa wɔtse asaase kakrabi a nsu etwa ho ehyia ho.

Akwan ahorow pii wɔ akwan nyina mu na yehia. Nhyehyee a yɛdze bɔko etsia na yɛdze bɔboa na ɔwɔde wɔdze gu akwan mu.

Ohaw a ɔnam nyimpa do bae no, ɔwɔ de hɔn a ohaw no nam hɔn do bae no wɔtwe hɔn asowa papaapa.

Wimu nsesae na atoyenkyem a osi ber a wɔakyer nnam ewie no, ɔwɔ de wɔdze kɔ adwendwen mu. Adwen bide “yeresi no yie” no wɔde wɔdze dzi dwuma wɔ kwan a yefa do ko tsia atoyenkyem na nsiesie dwumadzi.

Owɔ de enyinam-ahoodzen ne dwumadzi no yesuom tu no mpon na yehye ho nkuran.

10. NKABOMU NHYEHYEE, EKWEEKUW DWUMADZI NA NKABOMUDZI

Ama woetum etu mpon wɔ nnam edwumakuw nkakraba hɔn nhyehyee nyina mu no, otwar de aban tum hu hia ohia de wɔye nkabomu nhyehyee.

Owɔ de aban dze mpontu ba nhyehyee no mu na ɔbɔ mbɔdzen de ɔdze nhyehyee no beye edwuma mapa wɔ aber a nnam edwumakuw nkakraba hɔn apɛdze no wɔhɔn enyiwa do na dwumadzi a ɔwɔ de wodzi wɔ mpoano nhyehyee ho. Oyɛ aban hɔn asodzii de wɔdze nhyehyee to hɔ a ɔdze nkabomu wɔ nhyehyee ɔfa no nsu edwuma do apɔwmudzen na asaase yi do nsu edwuma nyima do.

Nnam edwuma ho nhyehyee wɔ de ɔdze nhunmu a no mu dɔ a ɔbɔboa ma nnam edwumakuw nkakraba no so etsim yie. Nnam edwumakuw nkakraba no wɔ de wonya kwan a wɔnam do a wobonya kwan trodoo wɔ aban mpanyimfo na mpanyimfo nyina a wɔye ntamugyinafo hɔ.

Owɔ de nnam edwumayefo tum bue kwan to hɔ ma ndwumakuw nkabomu. Aban no botum ahye nkuran etu amanyesem ho nhyehyee mpon wɔ nkuraase a ɔbɔboa ma nnam edwumakuw nkakraba hɔn nhyehyee na dwumadzi etu mpon. Amanandze, mantow na mansin nkabomu ho hia ama nnam edwumakuw nkakraba etum etsim yie.

11. NSEM, NHWEHWEMU NA NKOMBODZI

Ɔye asodzi ma aban de wɔbɛhyehye wɔ kwan a no mu da hɔ kofee mu dze nhyehyee wɔbɛfa do dze agye nsem a ohia ma adwen ntoatoa wɔ nnam edwumakum nkakraba hɔn ntotoe ho mporitu. Adwen ntoatoa mapa hia nkombodzi na nsem. Ɔwɔ de aban tum siw katashye na mprɔwee ho kwan, ɔma ne ndzɛmba mu da hɔ pefee na hɔn a wɔfa adwen no wotum bu nkontaa mapa.

Nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba wɔ hɔ no kitsa nsem, wɔdze nsem so ma na wɔgye nyimdzee so. Nsem a ho hia a ɔbɛma nnam edwumakuw nkakraba etum egyina hɔn nan do wɔ mpontu ho wɔ de ɔwɔ hɔ aber biara. Nkuraase a nnam edwumakuw nkakraba hɔn nyimozee, amambra, ndzeyee na abaefor mfir no, ɔwɔ de wotsintsim wɔ nkratea do.

Ɔwɔ de aban tum boa nkuraase a nnam edumakuw nkakraba wɔdo no tsitsin nkuraasefo no na mbasiefo no osiande wɔdan apoye wɔ adze nyina mu.

Nhyehyee a wɔwɔ hɔ na ndzɛmba a wɔdze egu akwan mu wɔ nkuraase, ɔman mu na amanandze no, ɔwɔ de wɔdze dzi dwuma ma ɔboa nsem ne ntahyee na ne nyae.

Asodzi kor so nye de, ɔwɔ de aban na amanaman ye sika mboa krado de wɔdze bɔboa nnam edwumakuw nkakraba hɔn dwumadzi wɔ nhwehwe mu na nyimdzee ne nyae ho.

Ɔwɔ de amanaman tu nhwehwe mu mpon wɔ akwan ahorow nyina mu wɔ mbasiafo na mbanyimfo hɔn nkitssahodzi mu, de ɔbɛma ndzenoa pɛpɛpɛr wɔ mbasiafo na mbanyimfo afamu wɔ nnam edwuma yi mu. Ama nkorɔfo etum ehu mfaso a ɔwɔ nnam edwumakuw nkakraba ho no yie no, ɔwɔ de aban tum kyerɛkyerɛ ma ne manfoe edzi nam yie.

12. DZENHYE MPONTU

Dε ewo ho kwan dε edze wo ho behye adwenkyere anhyehyεε mu no, owo dε aban boa tu dem akwan mpon. Owo dε aban tum dze dzenhye ho ntsetsee bobo adze ama nnam edwumayεfo tum enya mfaso wo egguadzi mu.

Dem dzenhye mpontu dwuma yi wo nhyehyεε akwan ebien. Nyimdzee na enyitsew ho dwumadzi ho mpontu wo dε oboa ma mpontu tsim na nkonyimdzi da edzi wo nhyehyεε nyina mu.

13. DWUMADZI HO MBOA NA NHWEDO

Nyimpakuw nyina wohye hon nkuran dε wodze SSF nhyehyεε nyina bedzi dwuma. Owo dε Amanaman nkabomukuw na n'apamfo nyina tum boa aban n'ahofama nkekaho odze bedzi SSF nhyehyεε no do.

Aban na nyinpakuw biom se dε woye edwuma bomu dze da nhyehyεε no edzi, dze nsem ko anaa soma w oaber a onnye dzen na no mu da ho koraa wo kasa ahorow pii mu. Mfaso a owo nhwedo dwumadzi mu no owo dε wohye no nsew.

Mbra mu no hon a wogyina ho ma nnam edwumakuw nkakraba wo nkuraase no, owo dε wodze hye mpontu dwuma na kwan wobefa do dze nhyehyεε nyina aye edwuma no mu ama aboa nhyehyεε na nhwedo dwumadzi no.

Edziban na kuadwuma nkabomukuw (FAO) wo dε wobia tum boa mpontudwuma a “Global Assistance Programme” dze ba no mu.